

EN KONGELIG GAVE

AF

PETER WAGNER

I Politikens Antikvariat fandtes i 1999 et smukt i kalveskind indbundet eksemplar af de otte første bind af *Icones florae Danicae*, populært efter indskriften i tavlernes øverste højre hjørne kaldet *Flora Danica*. I første bind er indklæbet to breve med følgende tekst:

“Monsieur le Chevalier Mackensie, Nous avons reçu dans son temps avec satisfaction la description de l’isle d’Islande, que vous Nous avez adressé pendant la dernière guerre. Nous avons dès-lor résolu de Vous en faire Nos remerciemens, et Nous Vous faisons parvenir, comme une marque de Notre bienveillance et de l’estime que Nous inspirent Vos mérites littéraires, une exemplaire de l’ouvrage botanique *Flora Danica*.

Sur ci Nous prions Dieu de Vous avoir dans Sa sainte et digne garde.

Votre affectionné

Frederic

Friedericsberg, le 17. Septembre 1817

Sir,

I have the honor of sending you a letter from the King of Denmark, which has but very lately come to my hands altho' written some months ago. The work therein mentioned is in my possession ready to be sent to you wherever you may direct, or to be delivered to any person you may appoint to receive it.

The letter was delayed till a proper opportunity offered to convey the books to England.

I avail myself with great pleasure of the opportunity to assure you of the high regard with which I have the

honor to be

Sir

Your most obed. and
very humble servant
Edmund Bourke

London

29th Dec. 1817.”

Eksemplaret af *Flora Danica* er altså en gave fra Kong Frederik 6. til en engelsk undersåt, som tak for en beskrivelse af Island sendt til kongen under den forudgående krig 1807-1814 mellem Danmark og England. Men hvorfor sendte en borger i en fjendtlig nation en sådan beskrivelse til den danske konge, og hvorfor takkede denne ved ved at sende et eksemplar af *Flora Danica*?

Mackenzie

Det første spørgsmål, der melder sig, er vel, hvem "Chevalier Mackenzie" er? Sir George Steuart Mackenzie (1780-1848) var en skotsk mineralog, der som 16-årig havde arvet sin faders ejendomme og titel som baronet. Han havde som 20-årig erhvervet sig berømmelse ved endeligt at påvise, at diamanter består af kul. Hans åbenbart meget forstående moder skulle, efter hvad det fortælles, have lagt smykker til forsøgene. Hans fortsatte studier i mineralogi og geologi gjorde ham til medlem af Royal Society i London såvel som i Edinburgh og han blev vicepræsident for det sidstnævnte.

Han oplyser selv, at mineralogiens udvikling havde gjort et nærmere studium af Island nødvendigt, og direkte inspiration hertil fik han ved mødet i 1810 med en ung islænding, Olav Lopston, som var blevet holdt tilbage i Skotland som borger i en fjendtlig nation, efter at hans skib under et uvejr var kommet til Stornoway i stedet for til København. Mackenzie rejste derfor i 1810 til Island med Lopston og nogle unge medicinske studerende, Henry Holland (1788-1873 senere berømt privatpraktiserende læge og livlæge for dronning Victoria og prins Albert, adlet 1843) og Richard Bright (1789-1858 ligeledes læge og prosector på Guy's hospital; blev berømt for sin klarlæggelse af årsagerne til vattersot idag kendt som Bright's disease).¹ Mackenzie fortsatte sine studier over Atlanterhavsområdet geologi ved en rejse til Færøerne i 1812.

Island

Det var ikke tilfældigt, at Mackenzie rejste til Island, ejheller at han rejste på det tidspunkt. Den store administrator af engelsk videnskab Sir

¹ George Steuart Mackenzie: *Travels in the Island of Iceland during the Summer of the Year MDCCCX*. Edinburgh 1811. s. VIII-IX. Lopston optrådte som tolk på rejsen, men ifg. Mackenzie svigtede han hans tillid.

Joseph Banks (1744-1820) havde besøgt øen i 1772, havde siden betragtet sig som dens beskytter og var i England anerkendt som specialist i denne ø. Han kan have været inspireret til rejsen af sin svenskfødte sekretær, Linné-eleven Daniel Solander (1736-1782), der korresponderede med Johann Gerhard König (1728-1785), der havde rejst på Island for at indsamle planter til Flora Danica i 1765-1766 (Han er i dag mest kendt for sine store indsamlinger i Indien). Banks havde ikke offentliggjort nogen beskrivelse af rejsen, men en af hans ledsagere, Uno von Troil (1746-1803, senere ærkebiskop i Uppsala) havde publiceret *Bref rörande en resa til Island MDCCLXXII*, Uppsala 1777 (oversat til engelsk som *Letters on Iceland 1780*). Samme år som Banks ekspeditionen var på Island, var første bind af Bjarni Pálsson og Eggert Olafsens beskrivelse af deres rejser i 1750'erne udkommet. I 1805 var udkommet en forkortet oversættelse på engelsk.²

Da Danmark i 1801 var gået ind i det væbnede neutralitetsforbund, var alle danske kolonier i Vestindien og Indien blevet besat og Banks, hvis interesse for Island var usvækket og blev holdt oppe af stadig korrespondance med islændinge, var nu blevet farlig for danske interesser. Han var i 1797 blevet medlem af Privy Council og foreslog som medlem heraf, at England skulle annektere Island. Det skete som bekendt ikke, den britiske regering afslog planen. Da Danmark i 1807 efter englændernes angreb på København var gået i alliance med Napoleon, opbragte den engelske flåde de fleste skibe, der sejlede på Island. Uden tilførsler udefra ville der opstå hungersnød på Island, hvad Banks blev underrettet om gennem en af de tilfangetagne islændinge, og han udarbejdede i 1807 detaljerede planer for annekktion af Island. Planerne blev atter afvist af regeringen, men de islandske handelsskibe blev frigivet og fik tilladelse til med særlige licenser at sejle mellem Danmark og Island. I juni 1809 havde en engelsk sæbe-handlende Samuel Phelps og kaperkaptajn Jørgen Jürgensen (1780-ca. 1845) arresteret stiftamtmanden Frederik Greve Trampe (1779-

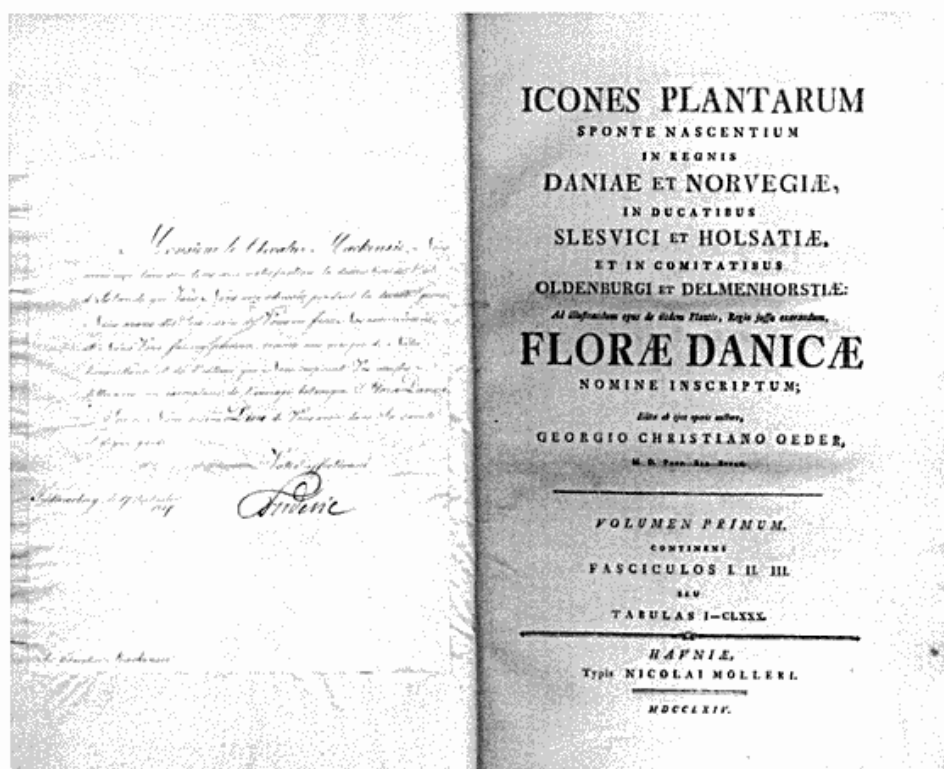
² *Travels in Iceland: Performed by order of his Danish Majesty. Containing observations on the manners and customs of the inhabitants, a description of the lakes, rivers, glaciers, hot-springs and volcanoes; of the various kinds of earths, stones, fossils and petrifications; as well as of the animals, insects, fishes &c. By Messrs Olafsen and Povelsen. Translated from the Danish.* London 1805. Bogen, der var et resultat af Bjarni Pálsson og Eggert Olafsson's rejser i Island 1752-1757, var efter Olafsson's død besørget trykt af Jon Eriksen og Gerhard Schöning. Den blev udgivet på tysk i 1779 og på fransk i 1802. Under sit besøg besøgte Banks Bjarni Pálsson, der forærede ham nogle naturalier.

1832) og udråbt øen til en republik. "Revolutionen" blev standset af kaptajn Jones på det engelske orlogsskib "Talbot" i august og for at standse tvivl om de statsretlige forhold udsendte Privy Council 7. februar 1810 en erklæring om den officielle politik: Island blev betragtet som neutralt og venligtsindet område og handelen mellem Island og England givet fri. Erklæringen fastslog, at Island var under dansk overhøjhed, men for tiden under britisk protektion og en britisk konsul blev sendt derop. Banks var drivende kraft i denne politik.³ MacKenzie besøgte altså Island på et tidspunkt, hvor Danmark-Norge som krigsførende med England kun i begrænset omfang kunne udøve højhedsretten over øen. I 1811 offentliggjorde han sammen med sine rejsefæller en beskrivelse af rejsen og dens resultater i *Travels in the Island of Iceland*; Mackenzie havde forfattet selve rejsebeskrivelsen og kapitlerne om mineralogi, naturaløkonomi og handel, Bright havde skrevet om botanik og zoologi og Holland om historie, litteratur, administration og sygdomme. Mackenzie publicerede alene sine resultater af rejsen til Færøerne i det skotske Royal Society's tidsskrift.

Hooker versus Mackenzie

Mackenzie har, efter Frederik 6.s brev at dømme, tilsendt kongen et eksemplar af bogen, medens krigen stadig stod på. Bogen findes i H.M. Dronningens Håndbibliotek og i det meget smukt indbundne eksemplar er indlagt Sir George Mackenzie's følgebrev, der er skrevet på latin og dateret 21. november 1811. Af brevet fremgår, at han har sendt bogen, selvom Storbritanien og Danmark-Norge på trods af gammelt venskab og gamle forbindelser ved en grusom skæbne er i krig, som han håber Gud vil lade afløse af fred. Han meddeler kort, at han og nogle rejsefæller har berejst Island for at studere øen og er blevet modtaget gæstfrit, at de har skrevet både om øens natur og samfundsforhold og at den fattige jord frembringer intelligente, evnerige og flittige mænd, der har stor kærlighed til deres fædreland. Med hen-

³ Fremstillingen følger Anna Agnarsdóttir: Sir Joseph Banks and the Exploration of Iceland, i *Sir Joseph Banks: a global perspective*. Edited by R.E.R. Banks et al. Kew 1994 s. 31-48. Banks havde åbenlyst fået travlt med at distancere sig fra Phelps og Jürgensen; de havde ved at arrestere stiftamtmanden og føre ham ombord på skibet "Margaret and Anne" nøje fulgt den plan for en annekktion, som Banks selv havde udkastet, de havde talt med Banks, som også havde skaffet licensen (Mea Allan: *The Hookers of the Kew*. London 1967 s. 44-45, episoden beskrevet s. 48-49.

Brevet fra Kong Frederik 6. til Sir George Steuart MacKenzie opklæbet på permens inderside.

visning til deres store litterære fortid peger han på, at de stadig er meget ivrige efter at læse litteratur og videnskabelige værker, men hindres heri af mangel på bøger. Da kongen måske ikke er vidende om det sidstnævnte, foreslår han, at kongen afhjælper manglen ved offentlige biblioteker eller ved øget pressefrihed.

Det lyder jo pænt, men er næppe tilstrækkelig forklaring på, at en "ukendt, fremmed og fjende, dog kun af navn ikke i ånden" sender en bog til kongen.⁴ Tanken om at oprette biblioteker under en krig, hvor forbindelserne mellem Danmark-Norge og Island og dermed forsyningen af øen med livsnødvendige varer var vanskelig (hvad sir George var klar over) er åbenlyst absurd. Hensigten kan naturligvis have været at vise taknemmelighed for den gæstfrie modtagelse, ordlyden i brevet peger i den retning: "Så snart som borgerne vidste i hvilken hensigt vi fremmede, eller (snarere) vi af et fjendtligt folk var

⁴ "ignotus, peregrinus, hostis demum, nomine tantum non animo."

taget på undersøgelsesrejse til Island, blev vi modtaget med venlig og rigelig gæstfrihed.”⁵ Måske har Mackenzie særligt ønsket at vise sin taknemmelighed overfor stiftamtmanden på Island, grev Trampe; Mackenzie tilegnede ham bogen med meget smukke ord, og den bedste måde at gøre Trampe’s chef opmærksom herpå, var selvfølgelig at sende Kongen bogen. Der kan have været en særlig grund til at støtte Trampe.

Banks havde benyttet sin indflydelse på Phelps og Jürgensen til at få anbragt en ung videnskabsmand på deres skib “Margaret and Anne”, botanikeren William Jackson Hooker (1785-1865), der senere deltog i mange af imperiets videnskabelige ekspeditioner og udbyggede (sammen med sin søn Joseph Dalton Hooker 1817-1911) Kew Gardens til det imponerende monument over det britiske imperium, som denne botaniske have stadig er.⁶ Hooker skrev også en bog om sin rejse til Island og omtalte heri “revolutionen” i 1809 på en måde, som Mackenzie tog afstand fra.⁷

Hooker var, da han rejste med Phelps på “Margaret and Anne” ung, uden stilling og protégé af Banks, der med betydelige private midler og som præsident for Royal Society havde dominerende indflydelse på engelsk naturhistorisk forskning. Som klient af Banks var han kommet til Island, og hele hans fremstilling af rejsen bærer præg heraf. Ikke alene omtaler han omhyggeligt flere gange, hvor berømt og elsket Banks stadig var, han understøttede Banks’ til dels fejlslagne politiske planer ved at skrive, at opstanden havde fundet sted, uden at nogen havde forsøgt at standse arrestationen af stiftamtmanden og ved at undre sig over, at han og Phelps som englændere og dermed fjender, der ovenikøbet havde arresteret stiftamtmanden, kunne færdes på øen uden at blive generede af de indfødte, og tilskrive dette den omstændighed, at islændingene var villige til at afkaste det danske åg vel vidende, at kun englænderne kunne sende dem de forsyninger, de havde behov for. Han føjede til, at de indfødte gentagne gange havde udtrykt tilfredshed med udsigten til at komme under den engelske re-

⁵ “Ibi, quam scirent cives, quo animo nos advenæ, vel ab inimicâ gente Islandiam appelleremus, benigno et liberali hospitio excepti ...”

⁶ Agnarsdóttir (note 3) s. 44; Allan (note 3) s. 44-45.

⁷ William Jackson Hooker: *Journal of a Tour in Iceland in the Summer of 1809*. Yarmouth 1811.

gering⁸. Han havde i bogens indledning bemærket, at de danske kongers politik havde ødelagt Islands handel, og gengav i sin beskrivelse af opstanden grev Trampe's optræden som urimelig⁹. Han satte trumf på ved, efter at have gengivet den britiske regeringserklæring af 1810, at skrive, at begivenhederne havde medført denne forbedring for Islands indfødte, (nemlig licenshandel og engelske forsyninger) og hvis ikke den danske regering havde medfølelse nok med de mest forurettede af sine undersåtter til at tillade den engelske handel på øen (som normalt var forbudt) så burde England ikke tøve med at okkupere Island, hvad der ville være den største velsignelse for landet og til fordel for de engelske skibe i Nordatlanten, der så ville få adgang til de mange islandske havne, altså en gentagelse af Banks' argumentation overfor regeringen.¹⁰

Selvom Mackenzie var enig med Hooker og Banks om, at Islands indbyggere ville vinde ved at komme under britisk herredømme, er hans bog aldeles fri for den type bemærkninger, han tager åbenlyst afstand fra Hookers gengivelse, idet han i forordet skriver: "...but the account which he has given of the revolution, which happened while he was in Iceland, appears to me to be very partial."¹¹ Mackenzie giver en rent faktisk beskrivelse i en lang note "but no opinion is offered."¹² Han forklarer i et appendix, at han har tilintetgjort de ark, hvori han giver sin mening om Hooker's beskrivelse til kende, fordi han frygter, at de vil blive betragtet som indblanding i den verserende retssag mel-

⁸ F. eks. Hooker (note 7) s. vii, 228-229 og s. 46, 47, 181.

⁹ Hooker (note 7) s. lii-liii. Opstanden er beskrevet i Hooker (note 7) Appendix A p. 305-355. Hooker anfører selv i en fodnote p. 307 at han, der under en del af begivenhederne ikke var i Reykjavik, har sine oplysninger dels fra Kaptajnen på "Talbot", Jones, dels fra den beretning, Grev Trampe afleverede til regeringen i London, da han som krigsfange var ført dertil; bilagene til Trampes beretning havde han ikke og anfører dette som grund til, at han måske ikke yder Trampe retfærdighed. Uden at gå i detaljer vil jeg mene, at Hooker gengiver forløbet delvis i modstrid med de kilder, han selv citerer, og bruger Trampes forklaringer på en måde, så denne fremtræder som vanskelig.

¹⁰ Hooker (note 7) s. 354-355. Hooker beskrev Frederik 6. som "a presumptuous tyrant".

¹¹ Mackenzie (note 1) s. 271.

¹² Mackenzie (note 1) s. xi, beskrivelsen s. 80-82.

lem Phelps og hans assurandører.¹³ MacKenzie har altså gjort sig den ulejlighed at argumentere for sine synspunkter, men hans opfattelse af retfærdigheds udøvelse har fået ham til ikke at offentliggøre dem. Man tør måske gætte på, at samme retsfølelse har bevæget ham til at sende bogen til den danske konge, der så kunne se, at der var andre måder at opfatte såvel Islands tilstand, som stiftamtmandens optræden på. Han har indskrænket sig til at tage afstand og tilegne bogen til Trampe (hvis navn han i modsætning til Hooker staver korrekt). Tilsegnelsen som "a testimony of respect for his public character" læses ubesværet som en negation af Hooker's beskrivelse af ham.¹⁴ Mackenzie's omtale af islændingenens fædrelandskærlighed i følgeskrivelsen kan måske også læses som en negation af Hooker's opfattelse af deres iver for at komme under den engelske krone.¹⁵ Under ingen omstændigheder kan hans omtale af dem som "dit trofaste islandske folk" misforståes.¹⁶

Vi ved, at Frederik 6. læste bogen (se side 94) og vi ved, at han også havde Hooker's bog.¹⁷ Hvis kongen havde læst sidstnævnte, må

¹³ Mackenzie (note 1) s. 483. Phelps tabte sagen mod sine assurandører. Mackenzie var særdeles velkendt med de juridiske komplikationer, fordi han rejste til Island i 1810 på Phelps' skib "Elbe" og havde hjulpet med at forhandle de erstatninger, som Phelps skulle betale til de islændinge, hvis ejendomsret var blevet krænkede under urolighederne. Anna Agnarsdóttir: *Great Britain and Iceland 1800-1820. Ph.D.-Thesis.* London School of Economics and Political Science. 1989, s. 158-59, 162. Jeg er professor, dr. phil. Ole Feldbæk tak skyldig for at have stillet sit eksemplar af denne disputats til min disposition.

¹⁴ Hooker kritiserede direkte, at Trampe havde besværet sig overfor kaptajn Jones, da "Talbot" kom til Reykjavik, og mente, at hans kritik var udtryk for luksusvaner. Når man tager i betragtning, at Trampe blev arresteret, fordi en handelsspekulation var ved at slå fejl for en engelsk købmand, af folk, som Hooker selv indrømmede ikke hørte til de bedste, blev nægtet lejlighed til at spadsere på en ubeboet ø, og lejlighedsvis spærret inde i et skab, og hans skib var blevet taget som prise, synes en sådan besværing ikke uberettiget, navnlig da Jones mente, at Phelps' kaperbrev ikke gav ham ret til en sådan handling, og da admiralitetet tilbagegav ham hans skib, da dettes priseret var enig i Jones' vurdering. I det hele synes Trampe at have optrådt så værdigt som det overhovedet var muligt under umulige omstændigheder.

¹⁵ Det er dog ingenlunde sikkert; det fremgår ikke om genstanden for deres "amor patriæ" er Island eller monarkiet.

¹⁶ "fidelem tuum populum Islandicum".

¹⁷ Begge findes i H.M. Dronningens Håndbibliotek forsynet med stempel fra Frederik 6.s tid. Jeg er håndbibliotekar. dr. phil. Klaus Kjølsten tak skyldig for denne oplysning.

Sir

I have the honor of sending you a letter from the King of Denmark, which has but very lately come to my hands altho' written some months ago. The work therein mentioned is in my possession ready to be sent to you wherever you may direct, or to be delivered to any person you may appoint to receive it. The letter was delayed till a proper opportunity offered to convey the books to England.

I avail myself with great pleasure of this opportunity to assure you of the high regard with which I have the honor to be

Sir

London
29th Dec. 1817.

Your most obed. and
very humble servt.
Edmund Bourke.

Mackenzie's beskrivelse af Trampe's optræden eller beskrivelsen af hændelsesforløbet under urolighederne særlig have glædet ham. Frederik 6. har naturligvis i en eller anden form måttet takke Mackenzie for tilsendelsen. Det er dog ikke indlysende, at dette måtte ske ved en så relativt dyr gave, som *Flora Danica* var, et høfligt brev havde vel været tilstrækkeligt. Forklaringen på kongens gave skal nok findes i den omstændighed, at Mackenzie senere søgte at gribe ind i Islands forhold angiveligt med indbyggernes vel for øje.

Mackenzie og islandsk grosserer Clausen

I september 1813 modtog en bekendt af Mackenzie fra hans tid på Island, islandsk grosserer Holger P. Clausen junior gennem sin handelsforbindelse i Leith (hvor licensskibene skulle lægge ind på vejen til og fra Island), Corbett, Borthwick & Co., et brev, dateret 13. juli, hvori var indlagt et brev fra Mackenzie til ham. Begge breve beskrev planer for en engelsk, venligtsindet midlertidig besættelse af Island. Årsagen til denne plan var, at islandske og færøske skibe var blevet tilbageholdt, og at den engelske regerings "besynderlige Opførsel" overfor Norge havde gjort Sir George bekymret for forsyningssituationen; han var bange for, at hungersnød kunne opstå.¹⁸ Han havde derfor foreslået sin regering en midlertidig besættelse og tilbudt selv at rejse til Island for at ordne forholdene. Da det var for sent på året at gøre noget nu, og da situationen var lettet ved, at der var tilstået flere licenser, ville Mackenzie gerne ledsages af islandske købmænd og håbede (hvad Borthwick også gjorde) at udviklingen ville gøre engelsk indgriben overflødig; de krigeriske udsigter nærrede dog ikke dette håb.¹⁹ Mackenzie skrev, for at Clausen kunne rådføre sig med den danske regering; ni gange i et brev på fire sider nævnte Mackenzie den danske regerings samtykke som forudsætning for at sætte planen i værk.

Politisk set var Island ikke interessant, og fra Englands side var der tale om en handling, fremkaldt af medlidenhed, skrev Sir George, og

¹⁸ England havde i marts 1813 tilsluttet sig den svensk-russiske alliance og dermed støttet Sveriges krav på Norge. Ole Feldbæk: *Nærhed og adskillelse 1720-1814. Danmark-Norge 1380-1814. Bind 4*. Oslo 1998, s. 347.

¹⁹ I 1813 afsejlede kun 12 skibe til Island, hvilket var mindre end de to foregående år, men 3 mere end i 1809. Ole Feldbæk: *Storhandelens tid 1720-1814. Dansk søfarts historie 3*. København 1997, s. 197.

han havde defor søgt at fjerne ethvert spor af, at årsagen skulle være handelspolitisk; hensigten var at befri Danmark for alle udgifter og "at tillade respectable Kiøbmænd at vedblive deres Handel". Han havde meddelt den engelske regering, hvilke udgifter den civile og gejstlige administration ville medføre og hævdede at "Summen er liden", selvom han havde tilføjet udgifter til visse forbedringer for indbyggerne og for f. eks. vinterfodring, og mente, at den danske regering ikke ville modsætte sig den temporære besættelse og tillade Clausen og andre købmænd at fortsætte deres handel. Han havde forsikringer om, at den engelske regering ville gøre alt for at lette forholdene på Island, "som kan bestaae med vor egen Handels Sikkerhed". Sir Joseph Banks havde i et brev meddelt ham, at han havde søgt at overtale regeringen til at mene, at en annekktion af Island var vigtig for England, bl. a. fordi fiskeriet var bedre end på Newfoundland, men Mackenzie kunne ikke indse, hvilken gavn England kunne have af at tage Islands fiskebanker i besiddelse; med en passende styrelse var der fisk til alle, især hvis sildefiskeriet på Nordkysten blev udnyttet.²⁰

Mackenzie havde foreslået sin regering at invitere nogle købmænd til England for "det er mig sagt, at det hellere end at være så strengt indskrænkede som de ere, ville være tilfredse med et Arrangement af saadan et Slags, som jeg har foreslaaet". Hvis den engelske regering vil sende en sådan invitation, og Clausen vil komme, vil Mackenzie med fornøjelse ledsage ham til London. Mackenzie understregede, at "det er kun et privat Brev og aldeles uauthoriseret af den engelske Regiering".

At Mackenzie ikke kun har haft de vanskelige forsyningsforhold i tankerne, men også statsbankerottens følger fremgår også: "Jeg har ofte beskyldt Dannemark for at forsømme Island, men jeg formoder at Aarsagen dertil er Mangel paa Midler til forbedre dette Lands Tilstand".²¹

²⁰ Banks havde i 1813 udarbejdet endnu en plan for en besættelse af Island, som også blev negligeret. Agnarsdóttir (note 13) s. 229-30.

²¹ Mackenzie's brev kendes kun i den oversættelse, som Clausen leverede udenrigsministeren. RA. 302. Departementet for de udenlandske anliggender. Gruppeordnede Sager. Island 1741-1846. Lb. nr. 892. De følgende nævnte arkivalier findes alle i denne pakke. Affæren er beskrevet af Agnarsdóttir (note 13) p. 215-33 og Anna Agnarsdóttir: Scottish plans for the annexation of Iceland 1785-1813. *Northern Studies. The Journal of the Scottish Society for Northern Studies*. Dundee Vol. 29 s. 82-96. 1992.

Clausen, der var talsmand for de islandske grossererere, og som tidligere havde repræsenteret dem ved forhandlinger flere gange i London, har åbenbart talt med sine kolleger, og de var opskræmte.²² Clausen henvendte sig derfor 20. September på deres og egne vegne til udenrigsministeren, Niels Rosenkrantz (1757-1824), der tog sagen alvorligt. Han vidste fra en indberetning fra købmand Henrik Frederik Hornemann, der var "appointed agent for the Danish prisoners of war" i London, at Mackenzie havde forelagt Joseph Banks sin plan og uden at afvente dennes svar havde talt med udenrigsministeren Lord Castlereagh (1769-1822) om den og foreslået sig selv som guvernør.²³ Banks havde svaret Mackenzie, at den engelske regering ikke ville ændre sin politik, som altså stadig var baseret på den tidligere nævnte "order in council" fra 7. februar 1810. Rosenkrantz vidste også, hvad alle vidste, at Banks i høj grad var ansvarlig for den politik, England førte overfor Island, Grønland og Færøerne, og vidste det især fra beretninger indsendte af Hornemann og andre, der hjalp fangerne på prisonskibene, som præsten Ulrik Fredrik Rosing (1776-1841) og den tidligere generalkonsul Jens Wolff, fra hjemvendte fanger og fra grev Trampes rapport over de forhandlinger han havde ført i London i 1809-10 for at opnå uhindret sejlads til disse områder.²⁴

Rosenkrantz ansøgte derfor på Departementet for de udenlandske Anliggendes vegne den 24. september kongen om, at Clausen fik tilladelse til at rejse til England for at afværge besættelsen af Island og truslen mod handelen med Island, Færøerne og Grønland. Rosenkrantz medsendte Mackenzies brev, hvori denne "paa underfundig Maade" foreslog, at den danske regering skulle billige besættelsen som værende til indbyggernes fordel, og skrev, at han "agter at erholde Bestyrelsen af Øens Anliggender under Reg(erin)gs Myndighed", og at

²² Agnarsdóttir (note 13) s. 172.

²³ Indberetning dateret 28. maj 1813, oversendt fra Commercekollegiet til Departementet for de udenlandske Anliggender 6. juli s. å. I følge Borthwicks brev havde Mackenzie også talt med Nicholas Vansittart (1766-1851), på dette tidspunkt Chancellor of Exchequers.

²⁴ Rapport fra Trampe til kongen indsendt 3. juli 1810. Heri meddeler Trampe kongen, at resultatet af forhandlingerne var "order in Council" af 7. februar 1810. Trampe var som krigsfange ført til Leith, men var i oktober 1809 kommet til London, hvor han ikke længere betragtedes som sådan, og hvor han med billigelse fra Kong Frederik 6. forhandlede om forsyninger til Island, erstatninger etc. med regeringen. Agnarsdóttir (note 13) s. 143.

TO HIS EXCELLENCY
FREDERIC, COUNT TRAMPE,

LATE GOVERNOR OF ICELAND,
NOW OF DRONTHEIM, IN NORWAY,

&c. &c. &c.

AS A TESTIMONY
OF RESPECT FOR HIS PUBLIC CHARACTER,
AND OF GRATITUDE FOR HIS KIND EXERTIONS
TO RENDER THE JOURNEY THROUGH ICELAND
AGREEABLE AND SUCCESSFUL,

THIS VOLUME

IS INSCRIBED

BY

THE AUTHOR.

George Steuart Mackenzies *Travels in the Island of Iceland* 1811: Tilegnelsen til Grev Trampe.

han har opfordret den engelske regering til dette skridt og anmoder "Clausen og de andre islandske K(jø)bmænd om at bidrage hertil".

Rosenkrantz' argumenter for, at tilladelsen skulle gives var, at da handelen ikke kunne opretholdes under en engelsk besættelse, og da regeringen ingen mulighed havde for at afværge den, så kunne Clausen forsøge det. Mackenzie havde understreget, at han handlede som privatmand, og det samme kunne Clausen. Rosenkrantz tilføjede, at han ikke vidste, hvorledes det ville gå skibene i Islandsfarten, efter at krigen med Sverige var brudt ud, de engelske licenser ville måske ikke beskytte dem overfor svenske krydsere, så det var måske tilrådeligt at lade dem sejle i engelsk konvoj. Da intet offer var for stort til at bevare forbindelsen, måtte man måske give tilladelse til, at skibene på hjemvejen ved siden af den islandske returladning fra Leith medbragte nogle der indkøbte kolonialvarer. Han anmoder Majestæten om at overveje tilladelsen under hensyntagen til "Vigtigheden af at vedligeholde Handelsforbindelsen mellem Hovedstaden og Øen Island, hvis Ophævelse upaatvivleligen ville, tidligere eller sildigere, drage Grønlands og Færøernes Tab efter sig".²⁵ Rosenkrantz' forestilling er en rystende dokumentation af den danske regerings magtesløshed vedrørende besiddelserne i Atlanten.

Kongen bevilgede tilladelsen den 1. Oktober, og i ordren følges Rosenkrantz' indstilling på alle punkter, men kongen lod tilføje: "Sluttelig vil Vi bemærke, at Vi ikke har Anledning til at troe, at Mackenzie personligen har onde Hensigter, da hans til Os indsendte Værk, indeholdende en Beskrivelse over Island, som han har bereist i videnskabelig Hensigt, snarere bærer Præg af det Modsatte." Kongen korrigerer altså Clausen og Rosenkrantz, der antog, at Mackenzie var ude på at fremme egne og engelske interesser. Mackenzies brev, selv i Clausens oversættelse, viser, at et vist hensyn til engelske handelsinteresser var nødvendigt, men brevet går i øvrigt ud på netop at beskytte de islandske grossererere så meget som muligt, det var derfor, han ville have dem repræsenteret i London.²⁶

²⁵ Det fremgår indirekte af Rosenkrantz' skrivelse, men nævnes ikke direkte, at hans virkelige bekymring er, at en midlertidig besættelse skal udvikle sig til en permanent annekction, fordi Danmark ikke reelt kan udøve højhedsretten over øen.

²⁶ Mackenzie havde, ganske som Banks og Hooker, fremsat planer om en engelsk annekction af øen, men de var blevet afvist. Under krigen lykkedes det i det store og hele at opretholde den danske dominans over Islandshandelen; kun 25% af tonnagen, der anløb Island, var engelsk. Agnarsdóttir (note 13) s. 200.

Kongens beslutning oversendtes departementet den 6. oktober og instruksen til Clausen skrev Rosenkrantz 7. oktober. Den følger nøje kongens retningslinier, men den erfarne diplomat tilføjer nogle råd til Clausen. Han skal bl. a. rådføre sig med Hornemann og navnlig søge støtte hos Banks, der bør forsikres om, at hans hjælp vil øge den agtelse alle danskere, der kender hans indsats for videnskaberne og hans omhu for Islands beboere, nærer for ham. Clausen bør forsikre Mackenzie om "at selv Kongen har i den Beskrivelse, som han har tilsendt Hans Majestæt fundet Grund til at troe, at han før vil anvende sin Indflydelse til at fremme Islændernes Tarv, som allene lader sig gjøre ved at lade deres Landsmænd sørge for Tilførslen af deres Fornødenheder, end at han vil søge at indføre en Forandring der vil blive disse forladte Danskeres Ødelæggelse".

Det understreges, at Clausen ved forhandlinger med det engelske Kommercekollegium (Board of trade) ikke handler på den danske regerings vegne (en ordre der gentages, Rosenkrantz indskærpede, at Danmark ikke officielt udtrykte tvivl om, at Islandshandelen hvilede på ordre in Council af 7. februar 1810), men handler som privatmand.

Kongen underskrev også en ordre til prins Frederik af Hessen som øverstkommanderende i hertugdømmerne, at Clausen skulle sejles med skib under parlamentærflag til Helgoland for derfra at fortsætte til England.

Clausen kom afsted og i London skrev han til Banks, at han var der med kongens samtykke og at Rosenkrantz stolede på Banks' fortsatte generøse hjælp vedrørende forholdene for indbyggerne på de danske besiddelser i Nordatlanten.²⁷ Efter slaget ved Leipzig 16.-19. oktober 1813 var Frederik 6. fuldstændig magtesløs og måtte undertegne freden i Kiel i januar 1814, så en besættelse af Island var i sommeren 1814 ikke længere aktuel.

Vi ved altså fra hændelsesforløbet, at Frederik 6., der ellers sjældent nævnes for sine litterære dyder, havde læst Mackenzies bog og huskede og brugte den, selv i en så presset situation, som den han var i i efteråret 1813. Set i det lys, får udtrykket "Vos mérites littéraires" en lidt anden og måske mere personlig betydning end vanlig, og kan forklare, at kongen ønskede at udtrykke sin taknemmelighed ved en kongelig gave.

Men hvorfor takkede kongen med *Flora Danica*? Mackenzie var jo

²⁷ Agnarsdóttir (note 13) s. 232.

geolog og det var Bright, der havde forfattet afsnittet om Islands plantevækst (og i øvrigt havde hjembragt et herbarium med islandske planter).²⁸ Der er flere mulige forklaringer, som alle kan være sande. Den ene er, at der ikke fandtes et pragtværk om Danmarks geologi, den anden, at der var tradition for at benytte *Flora Danica* som gave til berømte videnskabsmænd. En tredje kan være, at det er en tak for hjælp til Island, som ikke åbent kunne udtrykkes; det bør huskes, at hele operationen udtrykkelig behandledes som private mænds brevveksling. Den første mulighed kræver næppe større forklaringer, den anden kan oplyses ved en lille diatribe om værkets historie.

Flora Danica

I 1752 havde kong Frederik 5. (1723-1766) efter initiativ af overhofmarskal A. G. Moltke (1710-1792) oprettet de kongelige botaniske anstalter på Amalienborg, primært i den hensigt at op hjælpe Danmark-Norges land- og skovbrug. Landenes planteverden skulle registreres, planternes anvendelsesmuligheder beskrives, dyrkningsmetoderne forbedres og muligheden for at importere medicinske eller industrielle planter og dyrke dem indenlands undersøges. Dette skulle ske i samarbejde med interesserede landmænd (gentleman farmers) i Danmark-Norge og hertugdømmerne. For at nyttiggøre resultaterne og lette samarbejdet med disse korrespondenter skulle resultaterne offentliggøres, bl. a. ved udsendelse af en række botaniske værker heriblandt et billedværk, *Icones florae Danicae*, som med kongelig støtte skulle udgives, således at kongens undersåtter kunne gøre sig bekendt med planterne og deres rette brug. Dette værk udsendtes i en håndkoloreret, "illumineret" udgave og en billigere, ukoloreret "sort".

Formålet med oprettelsen af de botaniske anstalter var ikke kun at fremme land- og skovbrug. Populariseringen af Newtons værker og Linnaeus' reform af beskrivelse og bestemmelse af planter og dyr, der

²⁸ Det er ikke hele sandheden; bogen indeholder en planteliste, der er kompileret af W.J. Hooker. Denne oplyser, at han har benyttet Johan Zoëga's planteliste, der var tilføjet Pålsson og Olafsens rejsebeskrivelse, samt Mohr's beskrivelse af Island. Zoëga oplyser selv, at hans liste bygger på O. F. Müllers publikation af Johann Gerhard Königs indsamlinger fra hans rejse på Island på vegne af *Flora Danica* i 1765. *Flora Danica* har altså lidt mere med Mackenzie's bog at gøre, end denne (eller kongen) selv har vidst.

gjorde det muligt for lægfolk at sætte navn på dem, havde fra 1730-erne ført til en almindelig interesse for naturvidenskab, som bl. a. havde fået den franske konge Louis 15., den tysk-romerske kejser Franz Stephan, prinsen af Wales og flere mindre fyrster til at anlægge private botaniske haver. I Danmark-Norge udmøntedes denne interesse i oprettelsen af de botaniske anstalter på Amalienborg og noget senere (1759) af naturaliekabinetet på Charlottenborg. Den særlige udformning i Danmark-Norge skyldes formentlig påvirkning fra nogle af tidens økonomiske tænkere, der stærkt anbefalede undervisning i naturvidenskaber til gavn for erhvervslivet.²⁹

Det var altså i årene omkring 1750 en kongelig dyd at interessere sig for botanik, og udsendelse af det stort anlagte botaniske værk *Flora Danica* gav følgelig prestige, navnlig da værket blev en bemærkelsesværdig succes. Udgifteren, der var leder af de botaniske anstalter, Georg Christian Oeder (1727-1791), havde på rejser i Europa sikret sig positiv interesse hos de ledende botanikere i udlandet og også skaffet sig gode forbindelser til boghandlere i storbyerne, så værket havde fået god afsætning. Det blev, som kongelig gave, ikke alene sendt til fremmede kronede hoveder, men også til Europa's mest betydelige botanikere f. eks. den berømte Carl Linnaeus (1707-1777), og hans modpol Albrecht von Haller (1708-1777) og blev også senere skænket fortjenstfulde videnskabsmænd. Desuden havde værkets udgivere benyttet det som bytteobjekt, hvorved de havde fået udbredt værket til Europas ledende videnskabsmænd og erhvervet mange og kostbare udenlandske botaniske publikationer. Der havde altså siden 1761, da første hefte udkom, været tradition for at benytte værket på denne måde.

Gaven til Mackenzie

Den 23. September 1817 beordrede kong Frederik 6. sin private kasse, partikulærkassen, til at besørge anskaffet et sort, hæftet eksemplar af *Flora Danica*, som gennem udenrigsministeriet skulle fremsendes til "Ridder Mackenzie i England som en Present fra Os".³⁰

²⁹ En nærmere redegørelse for inspirationskilderne til oprettelsen af de botaniske anstalter findes i Peter Wagner: The Royal Botanical Institution at Amalienborg. Sources of Inspiration. *Botanical Journal of Scotland* 46, s. 599-604. Edinburgh 1994.

³⁰ Partikulærkassens regnskab for 1817. Udgiftsordrer Litra N. RA.

Et sort eksemplar var naturligvis ikke så fint som et illumineret, og at det skulle fremsendes heftet betød, at værket, der udkom heftevis med 60 tavler i hvert hefte, ikke skulle indbindes. Det var altså ikke en luksusudgave, som "Ridder Mackenzie" skulle have tilsendt, og flere forhold peger på, at kongens gave var en impulshandling. Den almindelige fremgangsmåde var, at f.eks. værkets udgiver indstillede til kongen, der stadig bekostede udgivelsen af værket, at et eksemplar skænkedes til en videnskabsmand, og i indstillingen anførte, hvorfor den pågældende havde gjort sig fortjent hertil. Ansøgningen indsendtes gennem partikulærkassen, der administrerede udgifterne ved udgivelsen, og denne kasses embedsmænd sørgede så for, at de udgifter, som tilsendelsen af de hæfter af værket, der skulle udkomme i fremtiden (værket afsluttedes først i 1888), medførte, på forhånd blev godkendte i den udgiftsordre, ved hvilken gaven bevilgedes. Praksis var nemlig, at et skænket eksemplar af *Icones Florae Danicae* ikke kun omfattede de på gavetidspunktet udkomne dele, men også de, der i fremtiden ville blive udsendt. De bortskænkede eksemplarer plejede også at være illuminerede og indbundne. Det var derfor usædvanligt, at eksemplaret var uillumineret og uindbundet. I dette tilfælde foreligger ingen indstilling fra nogen med begrundelse for gaven, derfor ingen indstilling fra partikulærkassen, og det må følgelig anses for sandsynligt, at det er kongens egen idé. Nu kan man anføre, at kongens økonomiske situation efter statsbankerotten ikke tillod extravagancer, og at man af den grund har sparet på både bind og fortsættelse, men fra andre anmodninger om eksemplarer behandlede efter bankerotten og Englandskrigen vides, at besparelserne klarede på anden måde, f. eks. kunne det i gaveskrivelsen klart meddeles, at fortsættelsen ikke var bevilget. Det skete ikke her, og kongen er åbenbart selv blevet klar over, at han måske havde været for fedtet, det var jo en kongelig gave, for i hans egen hånd foreligger et brev til partikulærkassens chef, skrevet fire dage senere, hvori han ændrer ordren til, at eksemplaret skal indbindes i kalveskind med forgyldt snit.³¹

Den usædvanlige fremgangsmåde ses f.eks. tydeligt ved sammenligning med den (normale) procedure, der førte til et næsten samtidigt gave-eksemplar til Sir Joseph Banks. Som tak for hans store indsats for Island under krigen sendte Frederik 6. ham et personligt brev og tilbød ham Dannebrogordenen; Banks afslog af principielle grunde og

³¹ Partikulærkassens regnskab for 1817 Udgiftsordrer litra E 4 RA.

modtog i stedet en samling bøger, hvoriblandt *Icones florae Danicae*.³² Ved de ordrer, der førte til fremstillingen af eksemplaret, var der sørget for både indbinding og fortsættelse.

Fremstillingen af Mackenzies eksemplar gik hurtigt. Ordrene var udstedt 23. og 27. september og den 24. oktober var eksemplaret færdigt. Prisen var 514 rigsdaler 48 skilling, eksemplaret til Banks havde kostet 2342 rigsdaler 64 skilling.³³ Det fremgår også, hvorfor kongen i første omgang havde sparet indbindingen; de udkomne 26 hefter kostede 260 rigsdaler, indbindingen i kalveskinds-marmor-bind med safians titelfelter og forgyldt tryk 242 rigsdaler 48 skilling.³⁴ Der er altså ikke tale om et luksuseksemplar.

Eksemplaret afsendtes med kongens brev gennem udenrigsministeriet til gesandten i London, Edmund Bourke (1761-1821), som det fremgår af hans brev ovenfor, med nogen forsinkelse.³⁵ I 1828 har Sir George Mackenzie åbenbart erfaret, at modtagere af denne kongelige gave fik fortsættelsen tilsendt, idet en forespørgsel herom er tilgået lederen af kongens håndbibliotek, Justitsråd Niels Henrich Weinwich (1755-1829). Han havde modtaget den, fordi de nye hefter af illuminerede eksemplarer, der var skænket til fremmede fyrster eller videnskabsmænd, fra partikulærkammeret blev tilsendt Weinwich, der besørgede dem videre til de rette modtagere. Ordningen skyldes formentlig, at kongen tit modtog boggaver (undertiden nationale floraværker) fra sine kongelige fætre som tak. Weinwich forespurgte derfor i partikulærkassen, om "Lord Mackenzie" måtte få de siden gavemodtagelsen udkomne seks hefter tilsendt, og kassens chef måtte da gå videre til kongen med forespørgslen, idet han dog erindrede om, "at de, som allernaadigst bleve skjænkede fuldstændige Exemplarer af

³² Agnarsdóttir (note 3) s. 45.

³³ Partikulærkassens regnskab 1817, udgiftsordrer, MacKenzies's eksemplar N, O, E4, Banks' eksemplar M 39 og 40; den oprindelige ordre 31. okt. 1815 RA.

³⁴ Partikulærkassens regnskab for 1817, Litra O dateret 15. nov. 1817. RA.

³⁵ Bourke, der var af irsk familie, men født på St. Croix, havde været i dansk diplomatisk tjeneste siden 1789 og havde været i ilden for Frederik 6. ved de tragiske forhandlinger om Kielerfreden. Hvis han har været klar over, at Banks og Mackenzie havde foreslået den engelske regering, at den skulle annektere Island på permanent eller midlertidig basis, må det have været en ejendommelig oplevelse for ham at overrække Banks et luksuseksemplar af *Flora Danica* og Mackenzie et mere beskedent eksemplar af samme værk som udtryk for Frederik 6.s taknemmelighed for hans hjælp til Island under krigen.

Værket *Flora Danica*, tillige erholdt den senere udkomne Fortsættelse". Kongen bevilgede dette 30. August 1828, og hefterne 27-32 beordredes ekspederede gennem udenrigsministeriet, som måtte bede Weinwich om assistance med adressen.³⁶ I de følgende år fremsendtes fortsættelsen indtil det atter gik galt. I 1859 sendtes hefterne 43 og 44 og det første supplementshefte til London, men 29. december meddelte gesandtskabet, at pakken tilbageholdtes, fordi der ikke eksisterede nogen Lord Mackenzie, men kun en Sir George Mackenzie, og han var død i 1848. Nu fik Weinwich's ophøjelse af en baronet til lord altså følger. I ministeriet behandledes sagen af den unge Peder Vedel (1823-1911, chef for udenrigsministeriets 1. departement fra 1858, direktør for ministeriet fra 1864), som beordrede gesandtskabet til at undersøge sagen nærmere, og dette underrettede ham om, at Sir George var blevet efterfulgt af sønnen Sir Alexander, men han var også død, og nu indehavedes titlen af Sir William.

Efter at landets styreform var blevet ændret i 1849, var de kongelige og statslige opgaver og udgifter blevet adskilt, partikulærkassen opløst og dens udgifter overført dels til forskellige ministerier, dels til kongens private kasse, civillisten. Ved delingen var det besluttet, at *Flora Danica* fortsat "som et kongeligt Værk" skulle udkomme og bortskænkes for civillistens regning, og Vedel sendte derfor oplysningerne til civillistedirektoratet, der ønskede besked om, hvorvidt det bortskænkede eksemplar var i Sir Williams eje. Gesandtskabet oplyste, at det var det, og fortsættelsen bevilgedes derfor 31. marts 1860.³⁷

Frederik 6.s gave burde altså være komplet; eksemplaret i Politikens Antikvariat omfatter imidlertid kun de oprindeligt indbundne otte bind.

Hypptigt blev de eksemplarer, der skænkedes videnskabsmænd, efter deres død overdraget de institutioner, de havde været knyttet til; Banks' eksemplar kom til British Museum og fortsættelsen bevilgedes dette museum, hvor eksemplaret idag kan ses. Sir Williams eksemplar er ikke blevet institutionaliseret, og det er derfor glædeligt, at dets opdukken i et antikvariat i København har givet anledning til at fortælle dets historie.

³⁶ Koncepter til skrivelserne fra august 1828 i Botanisk Centralbiblioteks manuskriptsamling.

³⁷ Brev fra udenrigsministeriet til civillistedirektoratet 31. jan. 29. febr. 1860, concept til skrivelse fra civillistedirektoratet til udenrigsministeriet 6. febr. 1860 og fra civillistedirektoratet til kongen 5. marts 1860, i Botanisk Centralbiblioteks manuskriptsamling.

SUMMARY

PETER WAGNER: *A Royal gift.*

In an antiquarian bookshop in Copenhagen a copy of the first eight volumes of the botanical work *Icones florum Danicæ* came to light in 1999. Two letters inserted in the first volume show that the copy was sent from King Frederick VI of Denmark to the Scottish mineralogist Sir George Steuart Mackenzie as a mark of gratitude because Sir George had sent his book *Travels in the Island of Iceland 1810* to the King during the war between Denmark-Norway and England 1807-1814. Mackenzie visited Iceland a year after the rebellion in 1809, an unrest instigated by a British merchant, who was familiar with the plans for permanent British occupation of Iceland suggested by Sir Joseph Banks. The event had been described by Banks' protégé, W. J. Hooker in his *Journal of a Tour in Iceland in the Summer of 1809* in a manner very hostile to the King and the Governor, Count Trampe. It is suggested that the motive for Mackenzie sending his book was a wish to present the King with a more favorable view on the island and Count Trampe.

It is considered probable that the King wanted not only to mark his gratitude for the book, but also for Mackenzie's attempt to help the Icelanders in 1813, when the war turned to the worse and Mackenzie feared the lines of provision to Iceland, the Faroe Islands and Greenland could be cut off. In private correspondence with an acquaintance from Iceland he suggested a temporary, friendly British occupation of Iceland accepted by the Danish government. The King (who like the British government was informed about the plan) was not positive towards the suggestion, but in the discussions with the Foreign Secretary about it he pointed to the good will of Mackenzie as it appeared from the book and the minister then ordered Mackenzie's correspondent to ask for his help in stopping the occupation. King Frederick was forced to make peace in January 1814 and the lines of provisions were no longer threatened but the King probably felt obliged to Mackenzie for his help.